

Gemeente Amsterdam
Bureau Monumenten & Archeologie

Cultuurhistorische verkenning en advies

Bosleeuw

Amsterdam 2012

Inhoud

	Inleiding	3
1	Beleidskader	4
2	Historisch stedenbouwkundige analyse	5
2.1	Uitbreidingsplan Bosch en Lommer	5
2.2	Het oorspronkelijke ontwerp voor plangebied Bosleeuw	8
2.3	De uiteindelijke invulling ter hoogte van het plangebied Bosleeuw	9
2.4	De openbare ruimte en groenstructuur	11
3	Cultuurhistorisch betekenisvolle bebouwing, elementen en structuren	14
4	Advies	21
	Colofon	23

Inleiding

Stadsdeel West heeft Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) verzocht te adviseren over de cultuurhistorische waarden die bij het opstellen van het bestemmingsplan voor plangebied 'Bosleeuw' van belang zijn. Dit heeft geresulteerd in een uiteenzetting van de ontstaansgeschiedenis en een overzicht van de voornaamste cultuurhistorische waarden.

Omdat dit gebied deel uitmaakt van één stedenbouwkundig concept, 'Uitbreidingsplan Bosch en Lommer' uit 1935, zal in dit rapport ook aandacht worden besteed aan de wijk als geheel. Het plangebied Bosleeuw wordt begrensd door de Sara Burgerhartstraat in het noorden, de Bos en Lommerweg in het zuiden, de Sara Burgerhartstraat en Hertspiegelweg in het oosten en de Ring A10 in het westen. De gebiedsgrenzen van plangebied Bosleeuw zijn op de onderstaande kaart ingetekend.

Stadsdeel West – Kaart van het plangebied Bosleeuw

1 Beleidskader

De Wet ruimtelijke ordening (Wro) uit 2008 voorziet in de verplichting voor overheden tot het opstellen van een structuurvisie voor hun gebied. Hierin kan onder andere worden opgenomen welke cultuurhistorische waarden binnen een gebied aanwezig zijn. De visie kan door middel van het bestaande vergunningstelsel en regelgeving op het gebied van ruimtelijke ordening in praktijk worden gebracht. Voor Amsterdam geldt, naast de Provinciale Structuurvisie Noord-Holland 2040, de Structuurvisie Amsterdam 2040 'Economisch Sterk en Duurzaam' (vastgesteld 17 februari 2011). De Cultuurhistorische Waardenkaart van de Provincie is wat de bovengrondse waarden betreft gericht op gemeente-overschrijdende zaken waardoor het geen inzicht biedt in de lokale waarden.

In artikel 3.1.6 van het Besluit ruimtelijke ordening (Bro) uit 2010, waarin de Wro nader is uitgewerkt, is opgenomen dat per 1 januari 2012 bij het maken van bestemmingsplannen een beschrijving moet worden opgenomen van de wijze waarop met de in het gebied aanwezige cultuurhistorische waarden en in de grond aanwezige of te verwachten monumenten rekening is gehouden. Bij nieuwe ontwikkelingen in een gebied, dienen de gevolgen voor de cultuurhistorische waarden op voorhand in kaart te worden gebracht. Zodoende is het sinds 1 januari 2012 verplicht om cultuurhistorische waarden te verankeren in het proces van ruimtelijke ordening en moet bij het opstellen of wijzigen van een bestemmingsplan daarmee rekening worden gehouden. Voor Amsterdam komt dit punt ook aan bod in de Beleidsnota 'Ruimte voor Geschiedenis' (vastgesteld 13 april 2005) en 'Spiegel van de Stad, visie op het erfgoed van Amsterdam' (vastgesteld 14 november 2011).

2 Historisch stedenbouwkundige analyse

2.1 Uitbreidingsplan Bosch en Lommer

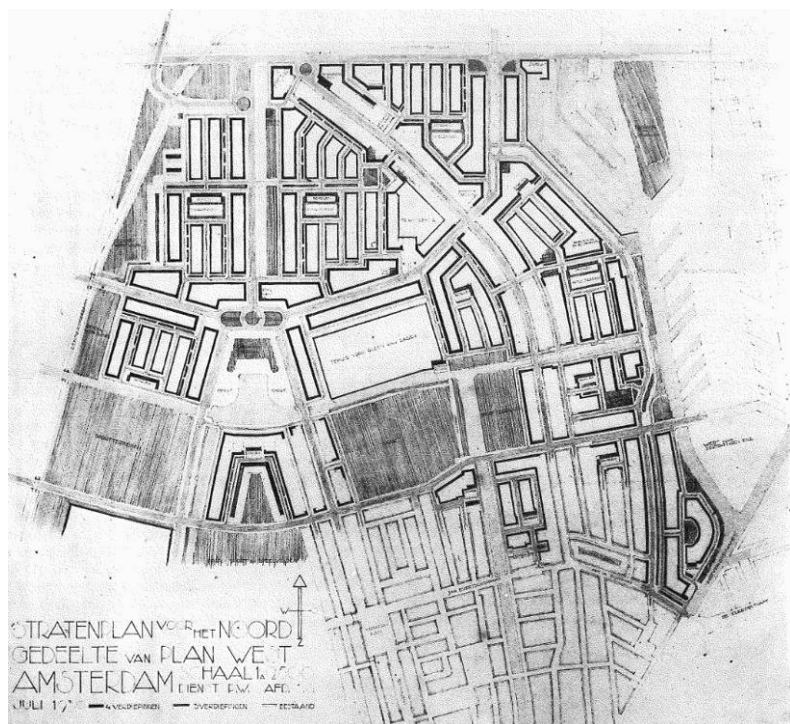
Het 'Uitbreidingsplan Bosch en Lommer' kwam na een lange voorgeschiedenis tot stand in 1935. Het is ontworpen door de Afdeling Stadsontwikkeling van de Dienst der Publieke Werken. Deze dienst werd in 1928 opgericht om toekomstige stadsuitbreidingen vanuit één visie te laten plaatsvinden.

Amsterdam had in 1921 enkele naburige gemeenten geannexeerd wat de stad veel nieuwe bouwgrond opleverde. Er was immers dringend behoefte aan meer woonruimte.

Na de negentiende-eeuwse stadsuitbreiding op basis van het 'Plan Kalff' uit 1877 en het vroeg twintigste-eeuwse 'Uitbreidingsplan Zuid' van H.P. Berlage uit 1917, bood de annexatie ruimte voor grootschalige planmatige uitbreiding. Stadsontwikkeling ontwierp hiertoe het 'Algemeen Uitbreidingsplan' (AUP) dat in 1935 officieel werd vastgesteld.

In 1922 was door particulier initiatief al aan een uitbreiding aan de westzijde van de stad begonnen, het zogeheten 'Plan West'. Dit plan was ontworpen door A.R. Hulshoff, J. Gratama en G. Versteeg en voorzag in de bouw van zesduizend arbeiderswoningen. Het vertoont gelijkenissen met het 'Uitbreidingsplan Zuid' van Berlage vanwege de gesloten bouwblokken met lange gevelwanden, de accentuering van hoekpunten en pleinen en de afwisseling in bouwhoogte afhankelijk van de functie van een straat. De centrale as in het plan is de Hoofdweg met het Mercatorplein als middelpunt. De bebouwing en inrichting van dit plein werd door Berlage ontworpen.

In april 1929 presenteerde Stadsontwikkeling een schemaplan voor de verdere ontwikkeling van Amsterdam-West. Binnen dit kader werden er verschillende deelgebieden aangewezen, waar het huidige Bos en Lommer er één van was. Op een gedetailleerd plan uit juli 1930 werd dit gebied nog aangeduid als het 'Noordgedeelte van Plan West'. Het was omsloten door de Haarlemmerweg in het noorden, de Jan van Galen- en Jan Evertsenstraat in het zuiden, het tracé van de Ringspoorbaan en de Admiralengracht in het westen en het Westelijk Marktkanaal en de Kostverlorenvaart in het oosten.

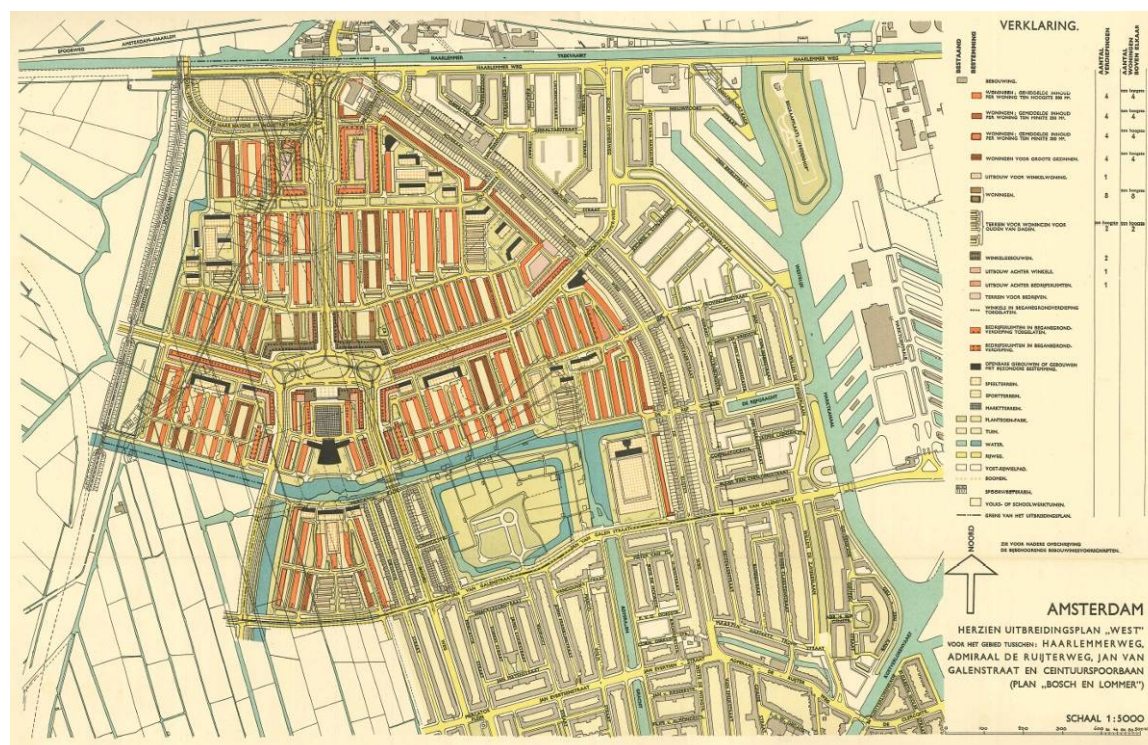
Plankaart voor het 'Noordgedeelte van Plan West' uit juli 1930. Qua bebouwing wordt het ontwerp gekenmerkt door de gesloten bouwblokken.

De structuur van dit ontwerp werd gekenmerkt door reeds bestaande stedenbouwkundige elementen. Het Westelijk Marktkanaal, de Admiraal de Ruyterweg, die ook al geheel bebouwd was, de Hoofdweg, die doorgetrokken werd naar het Bos en Lommerplein, en de geprojecteerde ringweg, tegenwoordig de A10, vormden dominante noord-zuid gerichte structurerende elementen. Het dijklichaam van de RingSpoorbaan begrensdde het gebied met een barrière aan de westzijde.

Ook de oost-west gerichte structuur lag in feite vast. De Jan van Galenstraat en de Erasmusgracht, in het verlengde van de De Rijpgracht, waren al voor de annexatie in 1921 op de kaart gezet door de Gemeente Sloten. De profielen van de zijstraten die de Admiraal De Ruyterweg van oost naar west kruisen, waren zelfs al bebouwd en dus een vaststaand stedenbouwkundig feit. De Afdeling Stadsontwikkeling was genoodzaakt om voor de latere Bos en Lommerweg gebruik te maken van de enige zijstraat van de Admiraal de Ruyterweg die wat breder was. Dit werd de doorgaande verkeersverbinding in westelijke richting, met een viaduct in het dijklichaam van de RingSpoorbaan. De profielen van de twee andere zijstraten waren smaller en sloten aan op doodlopende woonstraten, de Wiltzanghlaan en de Reinaert de Vosstraat. De Wiltzanghlaan is pas na de Tweede Wereldoorlog opgewaardeerd tot een doorgaande, zij het secundaire, verkeersverbinding met Tuinstad Slotermeer. De hoofdstructuur van Bos en Lommer is nooit meer gewijzigd en alleen de latere A10 heeft ingrijpende gevolgen gehad voor het oorspronkelijke ontwerp.

De uiteindelijke plankaart uit 1935 verschilt echter wel van de kaart voor het 'Noordgedeelte van Plan West' uit juli 1930. Zo was het om financiële redenen noodzakelijk om het gebied ten oosten van de Admiraal de Ruyterweg eerst te ontwikkelen, omdat dit reeds was opgespoten. Hiervoor werd in november 1930 een afzonderlijk voorstel ingediend bij de Gemeenteraad: het 'Uitbreidingsplan Landlust'. Ook dit plan zou op onderdelen nog herhaaldelijk gewijzigd worden, maar het werd in grote lijnen uitgevoerd conform de kaart van juli 1930, met gesloten blokbebouwing.

Het bebouwingsplan voor de terreinen ten westen van de Admiraal de Ruyterweg werd in de loop der jaren ingrijpender aangepast aan nieuwe stedenbouwkundige inzichten. Met name het streven naar open bebouwing, geïntroduceerd door de architectonische avant-garde in de jaren twintig, kon met het verstrijken der jaren niet meer terzijde worden geschoven als een ondoordacht experiment. C. van Eesteren, hoofdontwerper bij de Afdeling Stadsontwikkeling, maar ook voorzitter van de Internationale Congressen voor het Nieuwe Bouwen (CIAM), wilde dit gedachtegoed in de praktijk van de Amsterdamse stedenbouw toepassen.

Plankaart voor 'Bosch en Lommer' uit 1935. De strookverkaveling vormt een groot verschil met de gesloten bouwblokken van vijf jaar eerder.

Zo werd het 'Uitbreidingsplan Bosch en Lommer' het eerste grootschalige experiment met open strokenverkaveling in Nederland. Toegespitst op typologie en plattegrond van de woning is Bos en Lommer de bakermat van het standaard portiek-etageblok dat tot in de jaren zestig de woningvoorraad zou domineren. In Landlust, op het woonveld tussen de Juliana van Stolbergstraat, de Karel Doormanstraat, de Willem de Zwijgerlaan en de Bestevaerstraat werd in 1936 op kleine schaal geëxperimenteerd met open bebouwing naar ontwerp van B. Merkelbach en C. Karsten. Het resultaat van dit experiment zijn goedkope arbeiderswoningen van vier bouwlagen op een verzonken onderbouw met bergingen en aan de gevel geplaatste trappenhuizen. Twee blokken liggen telkens aan een collectieve tuin, toegankelijk vanuit de onderbouw, volgens het principe straat, blok, tuin, blok, straat. Deze opzet kan worden beschouwd als het oertype van de naoorlogse portiek-etageblokken in open bebouwing in de AUP-gebieden.

Het eerste experiment met open bebouwing in Amsterdam, naar ontwerp van Merkelbach en Karsten. De hoven zijn aan één kant afgesloten. Omdat de blokken niet in noord-zuidrichting geplaatst zijn, is optimale lichttoetreding niet mogelijk.

De resultaten van de eerste experimenten na Landlust vielen Van Eesteren echter tegen. Open bebouwing was erop gericht meer licht en lucht toe te laten treden tot woningen, maar door een hoge grondprijs konden de vroegste bouwblokken niet op de gewenste afstand tot elkaar worden geplaatst, zoals aan de Blancefloorstraat en omgeving. Een overgangsvorm zijn de woonblokken aan weerszijden van de Marieken van Nimwegenstraat uit 1939. Bij een deel van deze woningen heeft het souterrain weer plaatsgemaakt voor een traditionele blokopbouw met begane-grondwoningen en zolderbergingen. Aan de zuidzijde van deze straat zijn tussen de woonblokken gemeenschappelijke tuinen aangelegd en liggen de bergingen op de begane grond.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog moest de invulling van het plan worden gestaakt. Na de oorlogsjaren werd de bouw weer hervat, wat terug te zien is in typologie, verkaveling en materiaalkeuze. Naarmate het plan in westelijke richting werd ingevuld, is er een ruimere strokenverkaveling toegepast. Dit gebeurde allereerst in het middengedeelte van Bosleeuw, wederom met een verzonken bergingenlaag. In de Kolenkitbuurt werden uiteindelijk bouwblokken met een volwaardige, flexibele begane-grondlaag gerealiseerd. Behalve bergingen zijn hierin twee slaapkamers aan de tuinzijde ondergebracht die bij de woning op de eerste verdieping horen en via een binnentrap te bereiken zijn. Ook is het zo mogelijk winkels, bedrijven of woningen voor alleenstaanden in de plint op te nemen.

Deze ontwikkeling zou zich vanaf de jaren vijftig onder andere in de Westelijke Tuinsteden doorzetten, waarbij er typologisch een overgang plaatsvond van louter portiek-etageblokken naar ruimtelijke composities van laag-, middelhoog- en hoogbouw in een integraal ontworpen groenstructuur.

Door de gefaseerde invulling voor en na de oorlog is de historische betekenis van het uitbreidingsplan enigszins miskend. Tegenwoordig kan gesteld worden dat Bos en Lommer een baanbrekend stedenbouwkundig ontwerp is geweest. De strokenbouwvarianten uit de late jaren dertig en van kort na de oorlog geven een helder beeld van de

principiële zoektocht in Amsterdam naar een open stedenbouw, een optimale volkshuisvesting en een rationele architectuur.

2.2 Het oorspronkelijke ontwerp voor plangebied Bosleeuw

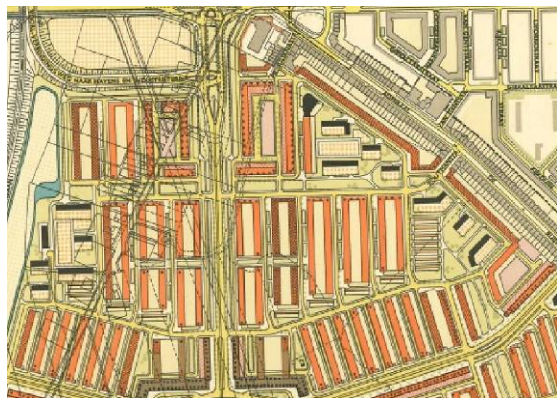
Het stedenbouwkundige ontwerp voor Bos en Lommer uit 1935 wordt gekenmerkt door een hoge mate van symmetrie. De gedeelten ten oosten en westen van de Multatuliweg zijn min of meer aan elkaar gespiegeld en dienen als één ruimtelijke eenheid gezien te worden. In dit rapport ligt de nadruk op het oostelijke deel, het plangebied Bosleeuw.

In het huidige plangebied is op het plan uit 1935 woonbebouwing in strookverkaveling voorzien. Twee oost-west gelegen straten, de huidige Wiltzanghlaan en de Leeuwendalersweg, doorsnijden het gebied. Langs de Leeuwendalersweg, de Wiltzanghlaan en Sara Burgerhartstraat staan groenstroken ingetekend.

Het profiel van de Leeuwendalersweg vormt een mijlpaal in de Amsterdamse stedenbouw. De 'rue corridor' met gesloten straatwanden is verdwenen: aan de zuidzijde staat 'echte' strokenbouw, blok-straat-blok-straat, en de noordzijde wordt begeleid door half open bouwblokken. In de brede plantsoenstrook aan de noordzijde van de straat zijn korte blokjes bejaardenwoningen gesitueerd. Aan de Hofwijckstraat is ook een reeks bejaardenwoningen voorzien.

De woonbebouwing is opgedeeld in verschillende typen woningen, uiteenlopend van woningen met een gemiddelde inhoud van 250 kubieke meter tot woningen voor grote gezinnen. In de plinten op de kop van de woonblokken zijn op veel plaatsen kleinschalige bedrijfsruimten voorzien of toegestaan.

Langs de noord-ooststrand van het gebied is een aantal gebouwen met een bijzondere bestemming ingetekend. Dat hier voornamelijk scholen bedoeld worden, valt op te maken uit de bijbehorende speelterreinen. Op de kaart zijn deze ingetekend als oranje-wit gestippelde velden. De noordwesthoek van het plangebied is bestemd voor bedrijven van een grotere schaal.

Uitsnede van het Uitbreidingsplan Bosch en Lommer uit 1935. Plangebied Bosleeuw is het gedeelte ten oosten van de Multatuliweg en wordt nagenoeg gespiegeld in het gebied ten westen ervan.

Uitsnede van een actuele kaart van Bos en Lommer. De spiegeling tussen de beide delen ter weerszijden van de A10 is duidelijk waarneembaar. Ook vertoont de kaart veel gelijkenissen met de plankaart uit 1935.

2.3 De uiteindelijke invulling ter hoogte van het plangebied Bosleeuw

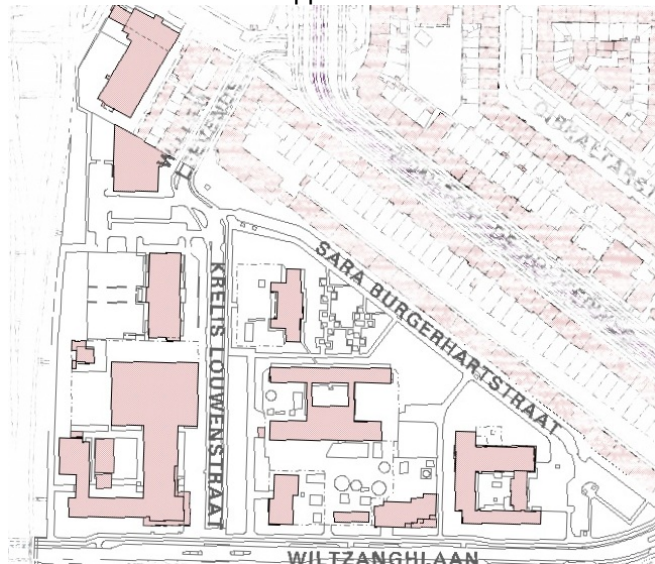
Het plan uit 1935 is in grote lijnen tot uitvoering gebracht, met de aanleg van de Ring A10 als grootste wijziging. Wat direct opvalt is dat de uiteindelijke situatie ruimer is opgezet dan het oorspronkelijke ontwerp. Door de ligging van de Wiltzanghlaan en de Leeuwendalerweg valt het gebied van noord naar zuid in drie delen uiteen: de scholendriehoek, Bosleeuw Midden en Bosleeuw Zuid.

De Scholendriehoek

Het noordelijke deel wordt begrensd door de Sara Burgerhartstraat in het noorden en oosten, de Wiltzanghlaan in het zuiden en de Ring A10 in het westen. Binnen deze grenzen valt de zogeheten 'scholendriehoek' als afzonderlijk element aan te wijzen, die qua functie overeenkomt met het oorspronkelijke ontwerp uit 1935. Op de hoek van de Krelis Louwenstraat en de Wiltzanghlaan is nog een schoolgebouw gesitueerd. Op de overige percelen in het noordelijke deel zijn kantoor- en bedrijfsgebouwen gebouwd, zoals het hoge kantoorgebouw 'Zaanstad' (voormalig kantoor Elsevier) aan de Sara Burgerhartstraat 25 en het winkelpand direct ten noorden ervan.

Binnen de plangrenzen van Bosleeuw valt ook de voormalige vestiging van uitgeverij/drukkerij De Wereldbibliotheek uit 1922. Vanzelfsprekend staat dit gebouw los van de ontwikkelingen die zijn voortgekomen uit het Uitbreidingsplan Bosch en Lommer uit 1935.

In hoofdstuk 3 van dit rapport komt de betekenisvolle bebouwing nader aan bod.

Het noordelijke deel van plangebied Bosleeuw.

Bosleeuw Midden

Het middelste deel wordt begrensd door de Wiltzanghlaan in het noorden, de Leeuwendalersweg in het zuiden, de Hertspiegelweg in het oosten en de Ring A10 in het westen.

Van de oorspronkelijke vijf halfopen bouwblokken aan de noordzijde van de Leeuwendalersweg zijn er uiteindelijk vier gerealiseerd, waardoor meer ruimte is ontstaan. De twee lange, westelijke woonblokken worden halverwege onderbroken door het Lidewijdepad. Alle gebouwen binnen dit ruimtelijke systeem tellen vier woonlagen op een iets verzonken onderbouw met bergingen en hebben balkons aan beide zijden. Van oost naar west gezien, zijn de blokken ontworpen door G. Versteeg, Joh. Brouwer, G.J. Rutgers en J.W. Dinger.

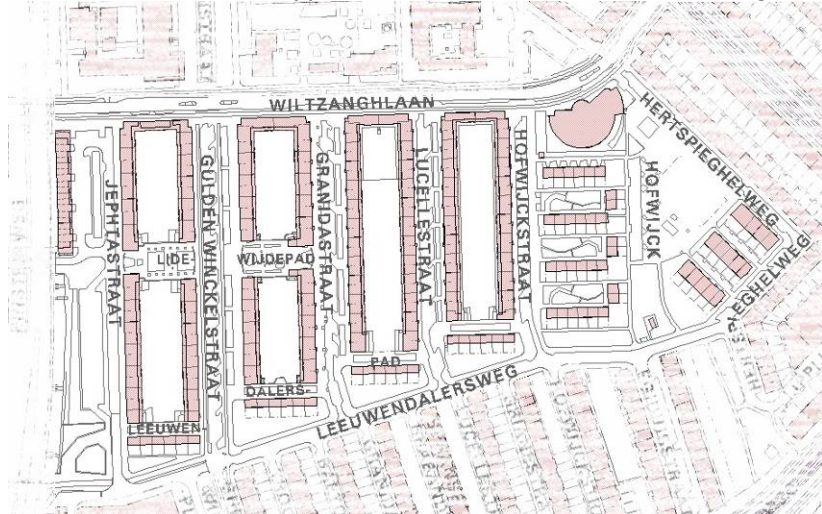
Feitelijk is met dit bebouwingstype en deze verkavelingswijze het streven naar meer lucht en licht nagenoeg verwezenlijkt. De gebouwen zijn in een ruime, groene omgeving gelegen en door de noord-zuidligging is een optimale bezonning mogelijk. Opvallend zijn de ondiepe, oost-west blokken die de hoven aan de noordzijde afsluiten. Deze bevatten ondiepe, maar brede woningen met het oog op optimale lichttoetreding.

De bejaardenwoningen, de zogeheten 'piggelmeewoningen' langs de Leeuwendalersweg en de Hofwijckstraat zijn naar ontwerp van C. Wegener Sleeswijk, Joh. Brouwer en G. Versteeg gebouwd en bestaan uit een enkele bouwlaag onder een met pannen gedekt zadeldak. Overeenkomstig met de plankaart uit 1935 zijn de woningen

langs de Leeuwendalersweg op de kop van de woonblokken gesitueerd en langs de Hofwijkstraat rond drie intieme hoven met plantsoenaanleg gegroepeerd. Het meest zuidelijk gesitueerde strookje vormt ook weer onderdeel van de reeks langs de Leeuwendalersweg.

Tot het middelste deel behoort ook het ogenschijnlijk solitaire bouwblok aan de westzijde van de Jephtastraat, de Max Havelaarflats. Feitelijk vormt dit gebouw een eenheid met het identieke gebouw aan het Lidewijdepad, aan de overzijde van de Ring A10. Deze blokken hadden een poortwerking voor de Multatuliweg, de voorloper van de Ring A10. Het gebouw werd in 1958 gerealiseerd naar ontwerp van D. Klijn. Het wordt gekenmerkt door een dubbellaagse droogloop in de plint waarin bergingen en garages zijn ondergebracht. De galerij met bergingen is toegankelijk via een bordestrap op de noordelijke en zuidelijke kop van het gebouw.

In hoofdstuk 3 van dit rapport komt de betekenisvolle bebouwing nader aan bod.

Het middelste deel van plangebied Bosleeuw.

Bosleeuw Zuid

Het zuidelijke deel van Bos Leeuw wordt begrensd door de Leeuwendalersweg in het noorden, de Bos en Lommerweg in het zuiden, de Hertspiegelweg in het oosten en het Gulden Winckelplantsoen in het westen. De strookverkaveling aan de zuidzijde van de Leeuwendalersweg is ten opzichte van het ontwerp uit 1935 nagenoeg ongewijzigd ingevuld waardoor hier een hoge woningdichtheid is ontstaan. Hier is vanaf het einde van de jaren veertig een totaal van tien woonblokken gerealiseerd, waarvan de negen westelijke bouwblokken een gelijksoortige vormgeving hebben. Het tiende bouwblok wijkt duidelijk af van de rest qua opzet en architectuur, maar behoort tot dezelfde verkavelingseenheid. Het negende bouwblok is gespiegeld ten opzichte van de rest en heeft de voorgevel aan de Egidijsstraat. De gebouwen bestaan elk uit vier bouwlagen op een onderbouw met bergingen. De gebouwen zijn door G.J. Rutgers, S. Switzar Jr., Göbel en Den Hartog, Bloemers en P.R. Bloemsma ontworpen.

Het zuidelijke deel van plangebied Bos Leeuw.

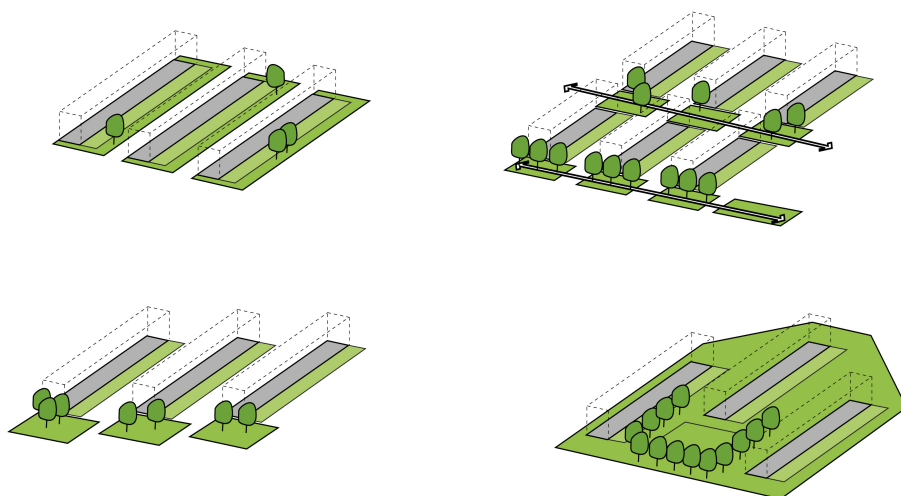
2.4 De openbare ruimte en groenstructuur

De inrichting van de openbare ruimte en het gebruik van licht, lucht en ruimte speelt een belangrijke rol in de twintigste-eeuwse stedenbouw. Bij de totstandkoming van het AUP stond het idee van het logisch, organisch ordenen van terreinen met verschillende functies centraal: 'ieder element [heeft] de daarvoor organisch aangewezen ligging zoo goed mogelijk [...] verkregen, zoodat alles in goed onderling verband kan uitgroeien tot de hoogere eenheid, die de stad heet' (uit: Feddes, 2009, p. 15). Zowel vanuit het concept van verkeer als groen geldt de woning als de uiterste vertakking van een gelaagd systeem. Het verkeer betekent het contact met de maatschappij, het groen staat voor rust, ontspanning en de aanraking met de natuur. Er werd gestreefd naar een doorgaande ruimte die in schaalniveaus verloopt van de woning via de buurt en wijk naar de stad en het ommeland, van particuliere naar gemeenschappelijke naar openbare ruimte. In ruimtelijke opbouw impliceert dit dat, naarmate de kleinste ruimte (woning) genaderd wordt, de doorgangsruimte plaats maakt voor verblijfsruimte. Gaan wordt verblijven. Doorgaande routes liggen daarom naast woonwijken, in de woonwijken vertakken de straten zich dusdanig dat zij meer en meer relatie met de bebouwing hebben. Beplanting heeft in deze opzet enerzijds een functie bij het gaan; als bind- of afbakingsmiddel zoals de verbindingsroutes van hoofd- en secundaire straten. Anderzijds is het ingezet voor het verblijven; ontspanning en educatie in de verblijfsplaatsen in de wijk, de tuinen en speelplaatsen. Mede vanwege de strokenverkaveling is er een groot scala aan gradaties tussen privé en openbare ruimtes waar specifiek voor ontworpen werd door landschapsarchitecten als Mien Ruys. De ruimtereeks die daarbij werd onderscheiden is: balkon – tuin – binnentuin – stoep – straat – plein – park – weg – stad. De uitgangspunten waren gemeenschapszin, pragmatisme, dienstbaarheid aan de gebruiker, functionaliteit in de beleving, samenhang en afwisseling. De ruimte moest doorlopend zijn, maar ook beslotenheid en beschutting bieden op daartoe geëigende plekken. Scheidingen en verbindingen zijn (ruimtelijk en/of visueel) tot stand gebracht door gradaties van afscherming. Denk daarbij aan de verhoging van terreinen, rijen heesters en bomen en halfhoge of halfopen muren. Hiermee werd wel *beschermd* maar nooit helemaal *afgeschermd*. Zo koos men bijvoorbeeld bij gemeenschappelijke binnentuinen voor een parkachtige inrichting, terwijl het meer stedelijke karakter van straat- en pleinruimtes met meer formele plantsoenen en speelinrichtingen werden ingericht. Lange smalle woonstraten kregen lage (fruit)bomen die genoeg licht en lucht doorlaten, terwijl doorgaande verbindingswegen juist zijn voorzien van markante, hoog opgaande bomen. In pragmatische zin werden bijvoorbeeld speelpleinen van privétuinen afgeschermd door plaatsing van stekelige struiken. Natuurlijk werd de beplantingskeuze ook gestuurd door de architectuur van de omringende bebouwing. Overigens kon in veel gevallen het groen pas enige jaren na de voltooiing van de bebouwing worden aangelegd omdat de pas opgehoogde gronden te slecht waren om direct te beplanten.

Voorname principes zijn ook toegepast en nog altijd aanwezig in het plangebied Bosleeuw. Zo werd de route van de scholendriehoek via de Hertspiegelweg naar het Wachterliedplantsoen en het Erasmuspark voorzien van een ruime openbare groenmaat, geaccentueerd door bomen en gazons zodat een parkstrook voor voetgangers en kleine kinderen is gerealiseerd. De strokenbouwflats zijn voorzien van parkachtige kijktuinen, tussen de bejaardenwoningen liggen alternerend privétuinen of gazons met kleine bomen. Door de (soms latere) toepassing van open hekwerken zijn deze gemeenschappelijke ruimtes op weloverwogen locaties zichtbaar vanuit de openbare ruimte en leveren hierdoor een belangrijke bijdrage aan het groene karakter van de wijk. Het Lidewijdepad met de daar gelegen speelplaatsen is daar een goed voorbeeld van. Verder zijn straatruimtes zelf ook ruimschoots voorzien van omkaderde plantsoenen en perken met een meer formeel karakter. De school- en speelpleinen zijn in principe voorzien van laag struikgewas.

AUP, kaart G, groenstructuur Westelijke Tuinsteden.

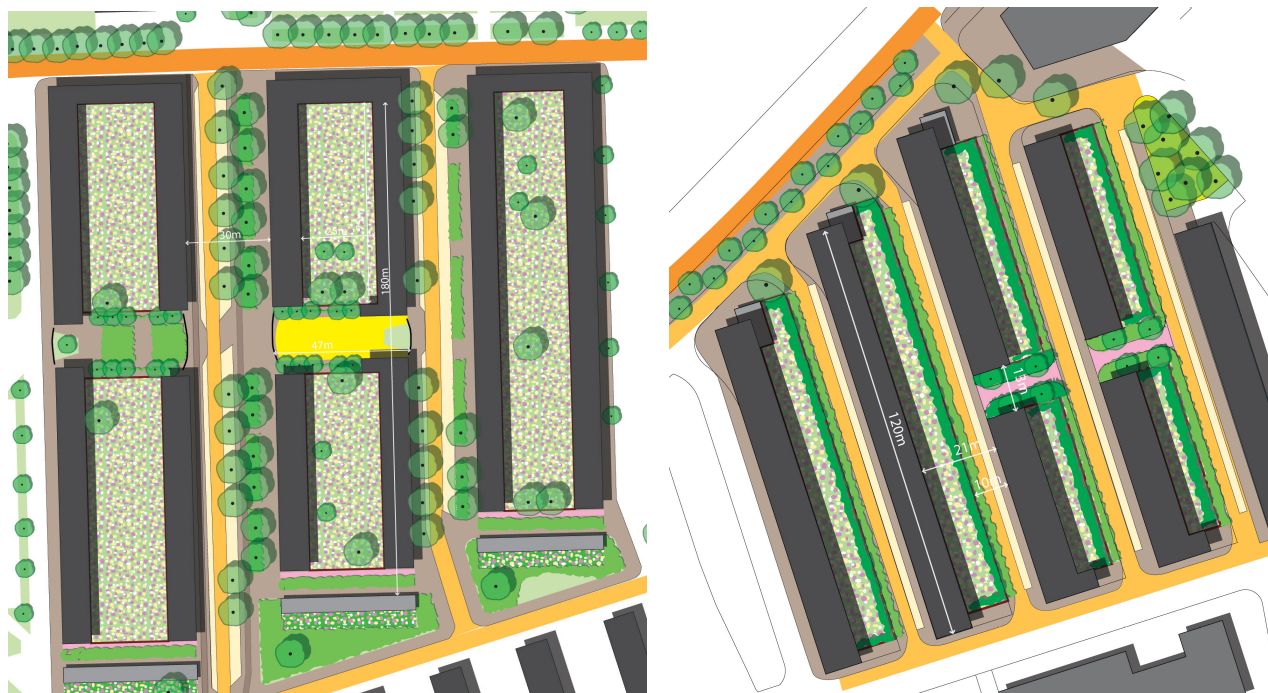
Linksboven: Strokenbouw.

Rechtsboven: Innovatie: groenstrook haaks op de verkaveling.

Linksonder: Innovatie: doorkoppeling groene plekken op de koppen.

Rechtsonder: Innovatie: groene verblijfsplek door verschoven bouwblokken.

Uit: Feddes 2009.

Schematisch weergave van de groenstructuur in Bosleeuw Midden en de omgeving van Bosleeuw Zuid (hier weergegeven op het deel rond de Glorianstraat). Uit Feddes, 2009.

3 Cultuurhistorisch betekenisvolle bebouwing, elementen en structuren

Binnen het plangebied Bos Leeuw kunnen enkele objecten als bijzonder betekenisvol worden aangemerkt. Op de onderstaande ordekaart van de AUP- en Post AUP-gebieden 1945 – 1970, die door BMA is opgesteld, is een waardering gegeven aan de bebouwing in het gebied. Omdat de kaart gericht is op de periode 1945 tot 1970 is jongere en oudere bebouwing niet gewaardeerd.

Uitsnede waarderingskaarten AUP gebied West met legenda.

Paars: orde 1: “Een architectuureenheid die op basis van typologie, een voor die periode bijzondere en/of karakteristieke architectonische vormgeving, de positie in een verkavelingseenheid en/of zijn bijdrage aan een verkaveling en veld de status heeft van Rijks- of gemeentelijk monument of daarvoor in aanmerking komt.”

Rood: orde 2: “een architectuureenheid met een voor de periode karakteristieke architectonische vormgeving en/of typologie, die bovendien een belangrijke bijdrage levert aan de compositie van de verkavelingseenheid en het veld”.

Oranje: orde 3: “een architectuureenheid met een voor de periode kenmerkende vormgeving en/of kenmerkende typologie en/of belangrijke bijdrage aan de compositie van de verkaveling en het veld”.

Grijs: basisorde: “een voor de periode kenmerkende architectuureenheid zonder architectonische of stedenbouwkundige meerwaarde, ofwel ontstaan door geringe ontwerp kwaliteit ofwel door latere, ingrijpende wijzigingen waardoor deze de architectonische meerwaarde en/of bijdrage aan de compositie van de verkaveling heeft verloren”. (omschrijvingen onder voorbehoud)

Wat direct opvalt is de hoge waardering die aan de bebouwing in de zogeheten 'scholendriehoek' is toegekend. Van deze objecten zijn in het kader van diverse inventarisatie- en selectieprojecten door BMA uitgebreide beschrijvingen opgesteld. In het onderstaande overzicht van de betekenisvolle bebouwing wordt elk object kort beschreven.

Schoolgebouw, Krelis Louwenstraat 4

Architect: Dienst der Publieke Werken

Oplevering: 1952

Status: gemeentelijk monument

Schoolgebouw van de openbare basisschool Multatuli dat werd gebouwd als de Prinses Margrietschool voor kleuteronderwijs. De plattegrond is TT-vormig. De leslokalen zijn in het langwerpige gedeelte van twee bouwlagen gelegen en de trappenhuisen staan daar haaks op. Het betreft een gangloze school met portiekontsluiting, waarbij de lokalen door middel van het zogeheten doorloopsysteem met elkaar verbonden zijn. Zonder gang kan er van twee zijden licht toetreden tot de lokalen. De noord-zuid oriëntatie draagt hiertoe verder bij. De parkachtige opzet van de 'scholendriehoek' geeft de buitenruimte een groen karakter.

De school is zowel in hoofdvorm alsook in de detaillering gaaf bewaard gebleven. Het in- en exterieur en het schoolplein met de tuin dienen als een functioneel geheel te worden gezien. Typologisch is het gebouw van waarde als eerste in een reeks van Amsterdamse 'permanente' kleuterschoolgebouwen die door de Dienst der Publieke Werken is ontwerpen.

Schoolgebouw, Sara Burgerhartstraat 5

Architect: Dienst der Publieke Werken

Oplevering: 1954

Status: gemeentelijk monument

Schoolgebouw van de openbare basisschool Multatuli dat werd gebouwd als de Prinses Beatrixschool voor Gewoon Lager Onderwijs (GLO). Het gebouw heeft een H-vormige plattegrond waarbij de twee langsvleugels door twee lage gangen met elkaar zijn verbonden. De school is opgetrokken uit rode baksteen en aan beide zijden zijn de gevels van grote vensters voorzien. De buitenruimte is door de parkachtige setting voorzien van veel groen. De noordelijke vleugel telt twee bouwlagen onder een zadeldak en herbergt de klaslokalen. Er is gebruik gemaakt van een gangloze opzet met een zogeheten doorloopsysteem waardoor de lichttoetreding optimaal is. In de zuidelijke vleugel zijn de voorzieningen en gemeenschappelijke ruimtes ondergebracht, zoals de gymzaal, de aula de lokalen voor handenarbeid en de directie- en lerarenkamer.

De voormalige Prinses Beatrixschool is de eerste in een reeks van nieuwe schoolgebouwen van permanente aard die door de Dienst der Publieke Werken is gerealiseerd, de zogeheten H-scholen voor lager onderwijs. Een adequate licht- en luchttoetreding staat centraal bij deze schoolgebouwen omdat verondersteld werd dat het opgroeiende kind hiervan zou profiteren. Het gebouw is goed bewaard gebleven, zowel het exterieur als het interieur.

Schoolgebouw, Sara Burgerhartstraat 1-3

Architect: H.E.M. Peyrot (Dienst der Publieke Werken)

Oplevering: 1960

Orde: 1

Voormalig schoolgebouw dat gebouwd is als de Daniël Goedkoopschool voor Uitgebreid Lager Onderwijs (ULO). Gebouwd op een U-vormige plattegrond rond een open binnenplaats. De leslokalen zijn gelegen in de zuidelijke vleugel die vier bouwlagen telt. De lokalen worden ontsloten door een tweetal trappenhuizen met elk twee lokalen aan weerszijden. De noordelijke bouwdeel herbergt de gymzaal op een onderbouw met kleedkamers en fietsenstalling. De twee vleugels zijn met elkaar verbonden door een langwerpige laagbouwvolume met praktijklokalen aan de westzijde en een op kolommen geplaatste verbindingsgang aan de oostzijde. Het geheel is gelegen in een parkachtige setting.

Het schoolgebouw is feitelijk de eerste naoorlogse ULO-school en is grotendeels bewaard gebleven, zowel het exterieur als het interieur. Het gebouw is een beoogd gemeentelijk monument.

Schoolgebouw, Krelis Louwenstraat 1

Architect: A. Nicolaï

Oplevering: 1960

Status: gemeentelijk monument

(foto: Y. Spoelstra)

Voormalig schoolgebouw voor Uitgebreid Technisch Onderwijs (UTS) Hendrick de Keyser. Grenst aan twee straten, de Krelis Louwenstraat in het westen en de Wiltzanghlaan in het zuiden, en grenst in het oosten aan de scholendriehoek. Opgebouwd uit vijf rechthoekige bouwvolumes die rondom een binnenplaats zijn gesitueerd. Architectuurhistorisch van belang vanwege het goed bewaarde ontwerp dat zijn weerklank vindt in alle facetten: situering, type, constructie, materiaalgebruik, gevelontwerp en detaillering. Stedenbouwkundig van belang vanwege de beeldbepalende ligging in de noordwestelijke oksel van de Krelis Louwenstraat en de Wiltzanghlaan.

Voormalig kantoor/drukkerij van De Wereldbibliotheek, Admiraal de Ruijterweg 545/547

Architect: H.T. Zwieters

Oplevering: 1922

Status: gemeentelijk monument (hoofdgebouw)

In de noordwestelijke punt van het plangebied Bos Leeuw bevindt zich het voormalige kantoor- en drukkerijgebouw van de 'Maatschappij tot verspreiding van goede en goedkope lectuur', beter bekend als 'de

Wereldbibliotheek'. Het hoofdgebouw telt twee bouwlagen op een souterrain. Aan de westzijde is een terugliggende beheerderswoning aangebouwd. Aan de zuidzijde is een gelijkvloers fabrieksgebouw gelegen met een utilitair karakter. Architectuurhistorisch is sprake van een bijzonder ontwerp in de geest van de Amsterdamse School. Het hoofdgebouw en de beheerderswoning zijn volledig uit baksteen opgetrokken. Opvallend detail van het hoofdgebouw zijn de afgeronde hoeken. Het gebouw is cultuurhistorisch van belang vanwege de rol die de Wereldbibliotheek vervulde in de sociaaldemocratisch gezinde hervormingsbewegingen uit de eerste helft van de twintigste eeuw die de sociaaleconomische en culturele verheffing van de volksmassa nastreefden. Het gebouw behoort niet tot de ontwikkelingen die zijn voortgekomen uit het Uitbreidingsplan Bos en Lommer uit 1935.

Kantoorgebouw Zaanstad (vm kantoor Elsevier), Sara Burgerhartstraat 25

Architect: W.M. Dudok

Oplevering: 1964

Status: GMP-selectie

Kantoorgebouw 'Zaanstad' van 13 verdiepingen op een rechthoekig grondplan. Het gebouw staat parallel aan de Ring A10. In het oorspronkelijke ontwerp voor Bos en Lommer zou de huidige Ring A10 het karakter van een statige 'parkway' zoals de Vrijheidslaan krijgen. Dit verklaart de positie van de entree aan de westzijde van het gebouw. De langsgevels beschikken aan beide zijden over doorlopende vensterreeksen die door banden van witte grindbetonplaten worden afgewisseld. De entreepartij met betonnen luifel ligt op een risalerend middengedeelte. De kopgevels zijn met donkere baksteen bekleed en afgezien van kleine balkons met betonnen onderplaat en gesloten metalen balustrade volledig gesloten. De gevel van de bovenste verdieping heeft glas rondom en ligt iets terug ten opzichte van de overige verdiepingen. Het dak volgt echter de afmetingen van het gebouw, waardoor het dak lijkt te zweven. Het gebouw is architectuurhistorisch van belang als een goed bewaard voorbeeld van het latere werk van architect W.M. Dudok. Stedenbouwkundig is het gebouw beeldbepalend in een omgeving van lagere bebouwing.

Ouderenwoningen 'piggelmeewoningen', Leeuwendalersweg/Hofwijkstraat

Architect: C. Wegener Sleeswijk, Joh. Brouwer en G. Versteeg

Bouwjaar: 1947 - 1950

Orde: 2

In Amsterdam bestaat een lange traditie op het gebied van zorg voor ouderen met bijpassende gebouwde voorzieningen. De Amstelhof uit de zeventiende eeuw en de vele hofjes in de oude binnenstad getuigen daar nog van, maar in de negentiende-eeuwse massawoningbouw verdween de bejaardenwoning. Het woningtype werd door de Tuinstadbeweging geïntroduceerd. In het plangebied Bosleeuw zijn langs de Leeuwendalersweg en de Hofwijkstraat een reeks bejaardenwoningen gebouwd. Het blokje tussen de Hofwijkstraat en de Lucellestraat dateert uit 1941 en werd ontworpen door G. Versteeg. Het naastgelegen blokje tussen de Lucellestraat en de Granidastraat kwam in 1942 gereed naar ontwerp van J. Brouwer. Tenslotte werd de reeks tussen de Granidastraat en de Jephthastraat in 1950 voltooid, alle naar ontwerp van C. Wegener Sleeswijk, evenals de vier stroken haaks op de Hofwijkstraat. Hoewel door verschillende architecten ontworpen, hebben alle woningen toch een overeenkomstige vormgeving: één bouwlaag onder een zadeldak en sober gedetailleerd.

Stedenbouwkundig is het ensemble van hoge waarde wegens de vrije ligging in het groen en de geringe bouwhoogte ten opzichte van de relatief hoge portiek-etagewoningen. Typologisch zijn de 'piggelmeewoningen' van belang als grondgebonden, zelfstandige bejaardenwoningen, tegenwoordig een zeldzaam woningtype in de ouderenverzorging.

Portieketagewoningen, tussen Jephthastraat en Hofwijkstraat

Architecten: G. Versteeg, Joh. Brouwer, G.J. Rutgers en J.W. Dinger

Oplevering: ca. 1950

Orde: 2

De halfopen woonbebouwing tussen de Wiltzanghlaan, Leeuwendalersweg, Hofwijkstraat en Jephthastraat is in grote lijnen tot stand gekomen volgens het Uitbreidingsplan Bosch en Lommer uit 1935. Het grootste verschil is de ruimere opzet die het geheel uiteindelijk heeft gekregen. In plaats van de beoogde vijf blokken, zijn er vier gerealiseerd. Hierdoor is er meer ruimte voor groenaanleg ontstaan. Het Lidewijdepad, dat de twee westelijke blokken halverwege doorkruist, en de groene binnentuinen getuigen hiervan. De blokken hebben een duidelijke U-vormige footprint. De oost-westvleugels langs de Wiltzanghlaan zijn in principe lager dan de noord-zuidvleugels ten behoeve van bezonning. De gebouwen tellen vier bouwlagen op een onderbouw met verzonken bergingen. Stedenbouwkundig van belang als één van de laatste fasen in het experimenteren met woning- en verkavelingstypes. De gewenste open bebouwing, waarbij rekening wordt gehouden met bezonning en groenaanleg, is met de bouw van deze woningen grotendeels bereikt.

Bronnen:

- Bureau Monumenten & Archeologie, *Beschrijving van Admiraal de Ruijterweg 545-547 (Wereldbibliotheek)*, Amsterdam 2008.
- Bureau Monumenten & Archeologie, *Beschrijving van Krelis Louwenstraat 1*, Amsterdam 2005.
- Bureau Monumenten & Archeologie, *Beschrijving van Krelis Louwenstraat 4*, Amsterdam 2005.
- Bureau Monumenten & Archeologie, *Beschrijving van Sara Burgerhartstraat 1-3*, Amsterdam 2005.
- Bureau Monumenten & Archeologie, *Beschrijving van Sara Burgerhartstraat 5*, Amsterdam 2005.
- Bureau Monumenten & Archeologie, *Beschrijving van Sara Burgerhartstraat 25*, Amsterdam 2006.
- Bureau Monumenten & Archeologie, *Quick scan bejaardenwoningen Leeuwendalersweg en Hofwijkstraat*, Amsterdam 2007.
- Eesteren, C. van, 'Uitbreidingsplan Bosch en Lommer', *Gemeentebld afd. 1 (augustus)*, Amsterdam 1935, pp. 1565 – 1591.
- Feddes Y. e.a., *De Toekomst van de groenstructuur van Parkstad*, Utrecht 2009
- Heijdra, T., *Bos en Lommer en De Baarsjes. De geschiedenis van Amsterdam-West*, Alkmaar 2004.
- Oostenbrink, M., e.a., *Architectuuronderzoek Stadsdeel Bos en Lommer*, Amsterdam 1993.
- Rossem, V.T. van, *Het algemeen uitbreidingsplan van Amsterdam*, Rotterdam 1993.

4 Advies

De bebouwing en verkavelingen in plangebied Bosleeuw vertonen veel gelijkenissen met de oorspronkelijke plankaart voor Bosch en Lommer uit 1935, zoals die door de Afdeling Stadsontwikkeling is opgesteld. Tegenwoordig kan gesteld worden dat Bos en Lommer een baanbrekend stedenbouwkundig ontwerp is geweest. De strokenbouwvarianten uit de late jaren dertig en van kort na de oorlog geven een helder beeld van de principiële zoektocht in Amsterdam naar een open stedenbouw, een optimale volkshuisvesting en een rationele architectuur temidden van een integraal ontworpen groenstructuur. Op enkele vooroorlogse ontwikkelingen na, is het gehele gebied vanaf het einde van de jaren veertig tot ruwweg het begin van de jaren zestig tot stand gekomen en grotendeels bewaard gebleven en daarmee van cultuurhistorische waarde. Zoals eerder beschreven, wordt het plangebied Bosleeuw in stedenbouwkundig opzicht in drie delen geled door de Wiltzanghlaan en de Leeuwendalersweg. Deze driedeling blijkt ook uit de AUP-waarderingskaart West. Het drukkerijgebouw van De Wereldbibliotheek ontbreekt op de waarderingskaart, omdat dit gebouw niet behoort tot het Algemeen Uitbreidingsplan. BMA adviseert om de waarderingskaarten als bijlage van het bestemmingsplan op te nemen.

De Scholendriehoek

Zoals blijkt uit de waarderingskaart heeft de meeste bebouwing in dit gebied een orde 1-waardering gekregen. De scholendriehoek en de bebouwing aan de Krelis Louwenstraat vertegenwoordigen een hoge architectonische en typologische waarde en vormen een stedenbouwkundige eenheid. De betekenisvolle bebouwing binnen dit gebied is uitgebreid gedocumenteerd en grotendeels van adequate bescherming voorzien.

Advies:

Het verdient aanbeveling om monumenten op de kaart aan te geven en de rooilijnen, nok- en goothoogtes vast te leggen. Daarnaast adviseert BMA om rooilijnen en bouwhoogtes eveneens vast te leggen voor orde 1-objecten die nog niet zijn aangewezen als monument.

Bosleeuw Midden

De bebouwing in het middengedeelte van Bosleeuw heeft een orde 2-waardering. De gebouwen zijn stedenbouwkundig van belang als de op één na laatste fase in het experimenteren met woning- en verkavelingstypes. De gewenste open bebouwing, waarbij rekening wordt gehouden met bezonning en groenaanleg, is met de bouw van deze woningen bereikt. De blokken moeten in relatie worden gezien met de oorspronkelijke bebouwing in de Kolenkitbuurt, aan de overzijde van de Ring A10, waarvan de stedenbouwkundige stempel grotendeels gelijk is.

De Max Havelaarflats aan weerszijden van de Ring A10 waren oorspronkelijk bedoeld als poort voor de Multatuliweg, maar zijn nu haast onherkenbaar als zodanig.

Advies:

Het verdient aanbeveling om de verkaveling met rooilijnen en bouwhoogten vast te leggen in de regels van het bestemmingsplan. Bij toekomstige renovatie verdient het aanbeveling om de oorspronkelijke detaillering van de architectuur beter tot zijn recht te laten komen.

Voor de bejaardenwoningen langs de Leeuwendalersweg en de Hofwijckstraat bestaan sloop-nieuwbouwplannen. BMA is door het stadsdeel West hierbij betrokken, en in het kader is een uitgebreide beschrijving en waardering opgesteld *Quick scan bejaardenwoningen Leeuwendalersweg en Hofwijckstraat* uit 2007.

Bosleeuw Zuid

De bebouwing in het zuidelijke deel van Bosleeuw is relatief nauw verkaveld en heeft een orde 3-waardering. De ruimte tussen de onderlinge stroken is beperkt, waardoor de lichttoetreding bemoeilijkt wordt. Een soortgelijke

verkaveling was in het Uitbreidingsplan Bos en Lommer uit 1935 ook in de huidige Kolenkitbuurt voorzien. Hier is echter na de oorlog een ruimere opzet gerealiseerd.

Advies:

Het verdient aanbeveling om de verkaveling met rooilijnen en bouwhoogten vast te leggen in de regels van het bestemmingsplan. Bij toekomstige renovatie verdient het aanbeveling om de oorspronkelijke detaillering van de architectuur beter tot zijn recht te laten komen.

De openbare ruimte en groenstructuur

Deze structurele opzet van de groenaanleg in de Bosleeuw is van grote cultuurhistorische waarde. Daarnaast is ook de groenstructuur van grote waarde. Deze kan worden gezien als contravorm van de bebouwing en vervult vanuit stedenbouwkundig perspectief een complementaire rol. Het staat bovendien niet op zichzelf, maar vormt een wezenlijk onderdeel van de aanhechting met het gehele plangebied Bos en Lommer alsook met de Westelijke Tuinsteden. In de laatste jaren heeft het stadsdeel sterk ingezet op het wegwerken van achterstallig onderhoud en het versterken van de groenstructuur.

Advies

De openbare groenelementen, zoals plantsoenen en perken, alsook de tuinen als groenbestemming vastleggen. Daarnaast adviseert BMA om speciaal beleid op de omgang met het groen te voeren. Daarbij valt onder meer te denken aan de wijze waarop eigenaren privé danwel gemeenschappelijk tuinen die grenzen aan de openbare ruimte kunnen afschermen. Immers, zodra dit aan de hand van allerhande schuttingen gebeurt, leidt dat niet alleen tot een sterk verlies van de groene kwaliteit van de Bosleeuw (en Bos en Lommer), maar ook tot een verloederd straatbeeld.

Colofon

Datum: 15-08-2012
Status: Definitief
Redactie: J. Schilt
Tekst: C. van Onna/V. van Rossem

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2012
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.